

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «РИЗИК»

MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING ECONOMIC CONTENT CONCEPT "RISK"

УДК 658.5

Жадан Т.А.

к. е. н.,

доцент кафедри економічного аналізу та обліку

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Жадан Ю.В.

аспірант кафедри

менеджменту інноваційного

підприємництва

та міжнародних економічних відносин

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті розглянуто сучасні наукові підходи до розуміння економічного змісту поняття «ризик». На підставі аналізу наявних визначень поняття «ризик» виділено такі найістотніші його характерні ознаки, як об'єкт, суб'єкт, джерело, наслідки, причини й умови виникнення та існування, які покладені в основу авторського визначення цієї категорії, що дає змогу здійснювати обґрунтований вибір найбільш ефективних форм, методів та засобів впливу на ризик у процесі управління ним.

Ключові слова: ризик, об'єкт ризику, суб'єкт ризику, джерело ризику, наслідки ризику, причини й умови виникнення та існування ризику.

В статье рассмотрены современные научные подходы к пониманию экономического содержания понятия «риск». На основе анализа существующих определений понятия «риск» выделены такие его характерные признаки, как объект, субъект, источник, последствия, причины и условия возникновения и существования, которые положены в

основу авторского определения этой категории, что позволяет осуществлять обоснованный выбор наиболее эффективных форм, методов и средств воздействия на риск в процессе управления им.

Ключевые слова: риск, объект риска, субъект риска, источник риска, последствия риска, причины и условия возникновения и существования риска.

The article considers modern scientific approaches to understanding the economic content of the concept of "risk". Analysis of the existing definitions of the concept of "risk" allowed identifying such significant characteristic signs as: object, subject, source, consequences, causes and conditions of emergence and existence. These signs are the basis of the author's definition of this category, which will allow making a reasonable choice of the most effective forms, methods and means of influencing risk in the process of managing it.

Key words: risk, object of risk, subject of risk, source of risk, consequences of risk, causes and conditions for the emergence and existence of risk.

Постановка проблеми. Формування теоретичних аспектів управління ризиками промислових підприємств неможливе без понятійно-категоріального апарату, який покликаний максимально точно відобразити сукупність погоджених та взаємозалежних категорій, понять і термінів для теоретичного пізнання економічних процесів та явищ у галузі ризикології. Проте розмитість понятійно-категоріального апарату теорії управління ризиками, пов'язана з її міждисциплінарним характером, та неоднозначність трактування її базових категорій і понять, таких як «ризик» та «управління ризиками», приводять до різного тлумачення самих явищ, плутанини в термінології, що значно ускладнює процес ідентифікації ризиків, виявлення причин їх виникнення, вибір технології, методів та засобів управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії управління ризиками, її методології та інструментарію здійснили такі видатні вітчизняні та зарубіжні вчені, як А.П. Альгін [1], В.В. Вітлінський [2], Н.М. Внукова [3], В.М. Гранатуров [4], С.М. Ілляшенко [5], І.М. Посохов [6], О.Л. Устенко [7], О.С. Шапкін [8], О.І. Ястремський [9]. Проте огляд наукової економічної літератури [2; 6; 7; 10–29] свідчить про наявність широкого розмаїття тлумачень ризику, які іноді суперечать один одному та призводять до неоднозначного розуміння цієї категорії, що пояснюється його багатоаспектним характером та використанням у різних галузях знань.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття економічної сутності поняття «ризик» та уточнення його змісту. Формування цілісної термінологічної бази теорії управління ризиками потребує:

- з'ясування природи походження (етимології) слова «ризик», що відображає його сучасне значення як економічного поняття;
- узагальнення та систематизації наявних підходів до розуміння економічної сутності поняття «ризик», виділення його характерних ознак та властивостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. З етимологічної точки зору виникнення теорії управління ризиками можна пов'язувати з появою поняття «ризик», який дав поштовх до формування цілого напрямку в економічній науці, а також дав йому назву. Слово «ризик» у слов'янській мові запозичено з французької мови (фр. "risque" – «ризик», «небезпека») через італійську (іт. "rischio" – «ризик», «небезпека»). Італійське ж слово "rischio" походить від грецького "ρίζικόν" ("rizikón") – «скеля», утвореного від "ρίζα" ("riza") – «корінь», «підніжжя», «основа». Не вдаючись до детального аналізу походження слова «ризик» в інших мовах, зазначимо, що в усіх них воно пов'язане з проявом небезпеки. Отже, етимологічно поняття «ризик» означає можливу небезпеку, дію навмання в надії на щасливий результат.

Уточнення економічної сутності категорії «ризик» потребує узагальнення та систематизації сучасних наукових підходів до його визначення, які наведені в табл. 1.

Сучасні підходи до визначення сутності категорії «ризик»

Автор, джерело	Визначення
<i>1. Ризик ототожнюється з негативними або позитивними наслідками</i>	
I.M. Вигівська [10, с. 6]	Ризик – усвідомлена ймовірність виникнення негативних або позитивних наслідків діяльності, здійсненої в умовах впливу та змін зовнішніх і внутрішніх факторів господарювання, а також в результаті реалізації вибраних управлінських рішень, які впливають на фінансовий стан підприємства, що дає змогу забезпечити єдиний підхід до облікового відображення діяльності підприємств в умовах ризику.
О.В. Десятнюк [11]	Ризик – це можливість настання втрат або збитків внаслідок появи непевної події, вибраного рішення чи стратегії діяльності.
I.M. Посохов [12]	Ризик – це невід’ємна умова для здійснення дії (події) з ймовірнісними несприятливими наслідками, що виражається в можливості отримання негативного або небажаного результату.
<i>2. Ризик як відхилення фактичного результату від запланованого або прогнозного</i>	
В.М. Глібчук [13]	Ризик – це поєднання можливості досягнення як небажаних, так і особливо сприятливих відхилень від запланованих результатів у разі прийняття рішення з множини альтернативних рішень в умовах невизначеності та ситуації неминучого вибору.
Л.Л. Гриценко [14]	Ризик – ймовірність будь-яких відхилень отриманого результату від очікуваного у зв’язку з існуванням невизначеності в передбаченні результату здійснюваних процесів.
М.В. Куташенко [15, с. 6]	Ризик як категорія дає змогу виявити відхилення фактичного результату від прогнозної характеристики в умовах конкурентної боротьби на ринку та полягає в мінімізації витрат з метою отримання додаткового прибутку порівняно з прогнозованим варіантом в умовах наявності альтернатив під час прийняття управлінських рішень та невизначеності виробничих ситуацій.
<i>3. Ризик як можливість або ймовірність настання події</i>	
А.В. Свідерська [16, с. 23]	Ризик – це можливість настання події в майбутньому внаслідок прийняття рішень в умовах невизначеності, що пов’язана з негативними або позитивними відхиленнями від прогнозованого результату.
В.В. Сінельник [17, с. 16]	Ризик – ймовірність виникнення негативної події в результаті прийняття рішення в умовах невизначеності середовища функціонування господарюючого суб’єкта.
<i>4. Ризик ототожнюється з його кількісною оцінкою</i>	
Н.А. Пенкаль [18, с. 20]	Ризик – величина, яка підлягає кількісному виміру та є ймовірністю настання несприятливого результату, тобто недоотримання прибутку від підприємницької діяльності або ймовірності знецінення вартості активів компанії, отже, вартості самої компанії.
С. Мусман, С. Агболозу-Амісон [19]	Ризик – величина, яка залежить як від ймовірності події, так і від зміни в цінності, коли ці події відбуваються.
Х.І. Цвайг, А.В. Гримак [20]	Ризик – це величина, що характеризує втрати, пов’язані з неправильними управлінськими рішеннями, прийнятими в результаті вивчення економічної, політичної та соціальної ситуації, в якій протікає діяльність підприємства.
<i>5. Ризик пов’язується з невизначеністю або її наслідками</i>	
Дж. Блек [21]	Ризик – опис невизначеності в ситуації, коли фактичний результат якої-небудь дії точно невідомий, передбачається, що він буде визначений в результаті випадкового вибору з декількох можливих варіантів, розподіл яких відомий.
Л.О. Кльоба [22]	Ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб’єкта ринкових відносин, яка відображає невизначеність результату цієї діяльності та можливі несприятливі (або сприятливі) наслідки в разі неуспіху (чи успіху).
Ю.С. Скакальський [23, с. 15]	Ризик – це вплив невизначеності на досягнення стратегічних та оперативних цілей суб’єкта господарювання, що включає можливі збитки та потенційні виграші.
О.Л. Устенко [7, с. 31–32]	Ризик є ситуативною характеристикою діяльності будь-якого ринкового суб’єкта, що є наслідком невизначеності в його внутрішньому та зовнішньому середовищі, під час його реалізації для цього суб’єкта настають несприятливі наслідки.
<i>6. Ризик розглядається як об’єктивно-суб’єктивна категорія</i>	
В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко [2, с. 57]	Ризик – це економічна категорія, котра відображає характерні особливості сприйняття заінтересованими суб’єктами економічних відносин об’єктивно наявних невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями.
Ю.В. Калюжна [24, с. 6]	Ризик – це суб’єктивно-об’єктивна економічна категорія, яка має ймовірний необов’язковий характер, що виражається в потенційній зміні стану фінансових, трудових, матеріальних та інших видів ресурсів, а також нематеріальних активів та може мати наслідком втрати або вигоди.

В.Г. Лопатовський [25, с. 5]	Ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка внаслідок впливу множини факторів характеризує багатоваріантність результатів діяльності суб'єкта господарювання або його бездіяльності, причому тоді, коли існує невпевненість у досягненні будь-якого конкретного варіанта.
Є.М. Рудніченко [26]	Ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, що пов'язана з певною мірою невизначеності результату внаслідок прийнятого рішення (дії та/або обставин).
Т.В. Цвігун [27]	Ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка відображає особливості сприйняття суб'єктами економічних відносин ймовірності настання певної ситуації, яка може виникнути в будь-який час і в будь-якій діяльності в процесі здійснення дій або прийняття рішень, а також може привести до непередбачених негативних наслідків (втрат прибутку, недоотримання доходів), позитивних наслідків (вигід) або до нульового результату.

Відповідно до виділених підходів найчастіше ризик ототожнюється з негативними [10–12] або позитивними наслідками [10, с. 6], які виникають в результаті прийняття та реалізації управлінських рішень [10, с. 6; 11], вибору стратегії діяльності [11], випадкової зміни умов економічної діяльності, несприятливих обставин [12]. При цьому під негативними наслідками розуміються втрати фінансових, матеріальних та інших видів ресурсів, збитки або неможливість отримання очікуваного прибутку.

Але іноді ризик може привести до позитивних наслідків, зокрема отримання більш високого прибутку, ніж очікувалось або планувалось; підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, зниження собівартості її виробництва. Таким чином, для найбільш повного розкриття змісту категорії «ризик» необхідно враховувати як позитивні, так і негативні наслідки, які в узагальненому вигляді можна визначити як отримання інших економічних результатів, відмінних від очікуваних.

Інша група науковців, а саме В.М. Глібчук [13], Л.Л. Гриценко [14], М.В. Куташенко [15, с. 6], розглядає ризик як відхилення фактичного результату від запланованого або прогнозного (очікуваного). Але таке визначення ризику скоріше характеризує одну з функцій управління ризиками, а саме контрольну, завдяки якій відбуваються вимірювання та зіставлення досягнутих результатів зі встановленими цілями (стандартами, нормами), а також прийняття необхідних управлінських рішень та коригуючих дій, спрямованих на усунення таких відхилень або попередження їх у майбутньому.

А.В. Свідерська та В.В. Сінельнік дають визначення ризику як можливості (ймовірності) настання події внаслідок прийняття рішень в умовах невизначеності [16, с. 23; 17, с. 16]. Проте жодним автором не пояснюється, які саме події мають на увазі. Прийняття та реалізація управлінських рішень в умовах невизначеності також є подією, наслідком якої може бути інша подія або низка подій. Крім того, та чи інша подія може відбутися лише за наявності певних обставин. Отже, визначення сутності ризику за цього підходу потребує

розкриття змісту поняття «подія», а також умов її виникнення.

В деяких визначеннях [18, с. 20; 19; 20] ризик ототожнюється з його кількісною оцінкою. Проте, дотримуючись точки зору В.В. Вітлінського та Г.І. Великоіваненко [2, с. 80], зауважимо, що не варто змішувати ризик як економічну категорію з його кількісною мірою або оцінкою цієї міри. Окрім цього, для вимірювання ризиків використовуються не тільки кількісні, але й якісні методи.

Наступна група вчених, а саме Дж. Блек [21], Л.О. Кльоба [22], Ю.С. Скакальський [23, с. 15], О.Л. Устенко [7, с. 31–32], пов'язують ризик з невизначеністю або її наслідками. У «Сучасному економічному словнику» Б.А. Райзберга невизначеність трактується як недостатність відомостей про умови, в яких протікатиме економічна діяльність, низький ступінь передбачуваності цих умов. На думку В.В. Вітлінського та Г.І. Великоіваненко невизначеність – це фундаментальна характеристика недостатньої забезпеченості процесу прийняття економічних рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації [2, с. 35]. Як правило, невизначеність супроводжує процеси прийняття (вибору) та реалізації управлінських рішень, більшість яких приймається або реалізується в умовах неповної, неточної та суперечливої інформації про предмет рішення та його наслідки. Прийняття рішень в умовах невизначеності характеризується тим, що неможливо однозначно передбачити їх наслідки. Так, у дефініції Джона Блека сутність ризику трактується як опис невизначеності в ситуації, коли фактичний результат якої-небудь дії точно невідомий, передбачається, що він буде визначений в результаті випадкового вибору з декількох можливих варіантів, розподіл котрих відомий [21]. Проте тоді ризик скоріше виступає не описом невизначеності, а одним зі способів подолання невизначеності, коли суб'єкт управління, намагаючись «зняти» ризиковану ситуацію, здійснює вибір з декількох можливих (альтернативних) варіантів та реалізовує це рішення.

В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко [2, с. 57], Ю.В. Калюжна [24, с. 6], В.Г. Лопатовський [25, с. 5], Є.М. Рудніченко [26], Т.В. Цвігун [27] та інші нау-

Складові ознаки ризику

Ознака ризику	Визначення складових ознак ризику
Об'єкт ризику	Господарська діяльність, оцінити умови здійснення якої на перспективу в повному обсязі та з необхідною точністю неможливо.
Суб'єкт ризику	Особа або група осіб, уповноважених від імені або за дорученням суб'єктів економічних відносин здійснювати управління об'єктом ризику та приймати відповідні управлінські рішення стосовно об'єкта ризику.
Джерело ризику	Чинники внутрішнього та зовнішнього середовища, які можуть мати потенційні наслідки для об'єкта ризику.
Причини виникнення та існування ризику	Непередбачувані зміни та суперечності у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування суб'єктів економічних відносин, які за певних обставин можуть здійснювати дестабілізуючий вплив на об'єкт ризику.
Умови виникнення та існування ризику	Сукупність суб'єктивних та об'єктивних обставин, за наявності яких непередбачувані зміни й суперечності у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування суб'єктів економічних відносин можуть здійснювати дестабілізуючий вплив на об'єкт ризику.
Наслідки ризику	Результат дії джерела ризику на його об'єкт, а саме отримання інших економічних результатів, відмінних від очікуваних.

Джерело: власна розробка авторів

ковці розглядають ризик як об'єктивно-суб'єктивну категорію. Обґрунтовуючи власну позицію стосовно об'єктивно-суб'єктивної природи ризику, вони зазначають, що об'єктивність ризику виявляється в тому, що він існує через об'єктивні притаманні економіці категорії невизначеності, розпливчастості, нечіткості, конфліктності, відсутність вичерпної інформації на момент оцінювання та прийняття управлінських рішень, а суб'єктивність полягає в тому, що в економіці та бізнесі діють реальні люди з власним досвідом, психологією, інтересами, схильністю чи несхильністю до ризику, своєю поведінкою тощо.

Слід зазначити, що наведені вище визначення ризику не враховують всієї сукупності його найважливіших ознак, елементів та властивостей. У зв'язку з цим уточнення економічного змісту категорії «ризик» потребує виділення його складових ознак, взаємозв'язок яких становитиме його сутність. Такими складовими ознаками ризику є об'єкт ризику, суб'єкт ризику, джерело ризику, причини й умови виникнення та існування ризику, наслідки ризику, характеристика яких наведена в табл. 2.

Отже, на підставі узагальнення, систематизації та аналізу наявних визначень поняття «ризик» виділено основні підходи до його розуміння та найістотніші складові ознаки, які дають змогу сформулювати авторське визначення цієї категорії, згідно з яким ризик – це ймовірність отримання суб'єктами економічних відносин в процесі здійснення господарської діяльності інших економічних результатів, відмінних від очікуваних, які за певної сукупності суб'єктивних та об'єктивних обставин можуть бути наслідком дестабілізуючого впливу непередбачуваних змін та суперечностей у внутрішньому та зовнішньому середовищі їх функціонування.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, узагальнення та систематизація наявних визначень поняття «ризик» дали змогу виділити основні підходи до його розуміння, відповідно до яких ризик:

- ототожнюється з негативними або позитивними наслідками, його кількісною оцінкою;
- пов'язується з невизначеністю або її наслідками;
- розглядається як відхилення фактичного результату від запланованого або прогнозного, можливість або ймовірність настання події, об'єктивно-суб'єктивна категорія.

За результатами морфологічного та контент-аналізу визначень поняття «ризик» виокремлено його ключові ознаки й властивості (об'єкт, суб'єкт, джерело, наслідки, причини й умови виникнення та існування), через які розкривається його сутність, які покладені в основу його авторського визначення, що дає змогу здійснювати обґрунтований вибір найбільш ефективних форм, методів та засобів впливу на ризик в процесі управління ним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. Москва: Мысль, 1989. 187 с.
2. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.
3. Внукова Н.М., Смоляк В.А. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. 184 с.
4. Гранатуров В.М., Литовченко И.В. Управление предпринимательскими рисками: вопросы теории и практики: монография. Одесса: МЧП «Эвен», 2005. 204 с.

5. Ілляшенко С.М., Божкова В.В. Управління екологічними ризиками інновацій: монографія. Суми: Унів. кн., 2004. 214 с.
6. Посохов І.М. Теоретичні та практичні аспекти управління ризиками корпорацій: монографія. Харків: Слово, 2014. 499 с.
7. Устенко О.Л. Теория экономического риска: монография. Киев: МАУП, 1997. 164 с.
8. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций: монография. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. 544 с.
9. Ястремський О.І. Моделювання економічного ризику: монографія. Київ: Либідь, 1992. 176 с.
10. Вигівська І.М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09; ЖДТУ. Житомир, 2010. 21 с.
11. Десятнюк О.В. Дефініція ризику податкової системи. Світ фінансів. 2007. № 4 (13). С. 24–34.
12. Посохов І.М. Аналіз змісту поняття «ризик» і наукові підходи щодо визначення сутності ризику. Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ». 2012. № 5. Темат. вип.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. С. 101–108.
13. Глібчук В.М. Сутність ризику як економічної категорії. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2007. № 599. С. 102–107.
14. Гриценко Л.Л. Науково-методичний підхід до оцінювання ризиків інноваційних проектів державно-приватного партнерства. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2015. № 1. С. 96–106.
15. Куташенко М.В. Управління ризиками металургійних підприємств в ринкових умовах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 20 с.
16. Свідерська А.В. Управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності підприємства: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2016. 290 с.
17. Сінельнік В.В. Управління ризиками у системі забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ, 2016. 234 с.
18. Пенкаль Н.А. Ризик-менеджмент взаємодії банківського та страхового сегментів фінансового ринку України: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08; ТНЕУ. Тернопіль, 2016. 277 с.
19. Musman S., Agbolosu-Amison S. A Measurable Definition of Resiliency Using “Mission Risk” as a Metric. MITRE Corporation, February, 2014.
20. Цвайг Х.І., Гримак А.В. Економічна безпека підприємства: сутність, характеристика та механізм формування. Торгівля, комерція, підприємництво. 2010. № 11. С. 206–210.
21. Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь. Москва: ИНФРА-М; Весь Мир, 2000. 848 с.
22. Кльоба Л.О. Ризик-менеджмент банківської інвестиційної діяльності. Вісник НБУ. 2010. № 1. С. 44–47.
23. Скакальський Ю.С. Контролінг фінансових ризиків підприємств: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2016. 231 с.
24. Калюжна Ю.В. Ризики в системі антикризового управління підприємствами машинобудування: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04; Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2016. 20 с.
25. Лопатовський В.Г. Управління ризиками підприємств за умов нестабільного зовнішнього середовища: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04; НУХТ. Київ, 2008. 20 с.
26. Рудніченко Є.М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. Економіка. Менеджмент. Підприємництво: зб. наук. пр. № 25 (I). Луганськ: Східноукр. нац. ун-т ім. В.І. Даля, 2013. С. 188–195.
27. Цвігун Т.В. Поняття «ризик»: сучасний погляд. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В.І. Даля. 2011. № 3 (157). С. 246–250.
28. Жадан Т.А. Програмно-цільове управління ризиками готельно-ресторанного бізнесу. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2017. № 3 (18). Т. 1. С. 74–78.
29. Жадан Т.А. Теоретико-методичні та прикладні аспекти використання методів прогнозування у процесі управління ризиками готельно-ресторанного бізнесу. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 12. С. 43–48. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/33428>.